

ORTAÖĞRETİM DERS KİTAPLARINDAKİ BİÇİM BİLİMİ ALANIYLA İLGİLİ KONULAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

*Mehmet SOLMAZ***

ÖZET

Bu araştırmada, ortaöğretim dil bilgisi kitaplarında yer verilen biçim bilimi alanıyla ilgili konular ele alınmıştır. Farklı öğretim programları için hazırlanmış olan üç ayrı ortaöğretim dil bilgisi kitabının incelendiği çalışmada, öncelikle biçim bilimi alanının temel kavramları ve başlıca çalışma konuları üzerinde durulmuş; daha sonra, incelenen ders kitaplarındaki biçim bilimiyle ilgili konular değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulguları, incelenen ders kitaplarındaki biçim bilimi alanıyla ilgili konularda birçok eksiğin bulunduğunu, bunu yanında söz konusu kitaplarda yer alan bilgi ve örneklerde de birtakım yanlışlıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmanın sonunda, yazılacak olan yeni ders kitaplarında benzer problemlerin ortaya çıkmaması için, ders kitabı yazarlarının dil bilgisi kitabı hazırlarken biçim biliminin ilke ve yöntemlerini kullanması ve hazırlayacakları ders kitaplarında Türk diliyle ilgili en son araştırmalara yer vermesi önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Biçim bilimi, ders kitapları, dil bilgisi, dil bilimi, ortaöğretim.

AN EVALUATION ON THE TOPICS RELATED TO MORPHOLOGY IN THE SECONDARY SCHOOL TEXT BOOKS

ABSTRACT

What studied in this research was to study the morphology related topics in the secondary school books. In the research we examined three different text books prepared for different educational programs. Our first do was to realize the basic concepts and study subjects of the field of morphology, then the topics related to morphology in the studied books were evaluated. It was found that there were many lacking with the topics related to morphology, and there were many inaccuracies with the examples and information given in the related books. At the end of the study, for avoiding similar problems in the coming books again, the importance of complying with the principles and methods of the science of morphology when preparing

* Bu makale, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde Prof. Dr. İsmet CEMİLOĞLU yönetiminde hazırlanan "Ortaöğretim Dil Bilgisi Kitapları Üzerine Dil Bilimi Açısından Bir Değerlendirme" adlı Doktora Tezinden hareketle hazırlanmıştır.

** Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: mehmetz@yahoo.com

a text book and to importance of covering of the latest improvements of the Turkish grammar in the text books were stressed.

Key Words: Grammar, linguistics, secondary school, morphology, text books.

Giriş

Günümüzde biçim bilimi adı altında yapılan çalışmaların geçmişi, kelimelerin kökenlerinin tespit edilmesi, kelimeleri oluşturan kök ve eklerin ortaya konulması, çekim ve türetme konuları şeklinde, Eski Hindistan ve Eski Yunanistan'a kadar uzanmaktadır ve geleneksel dil bilgisinin çalışma alanı içerisinde en geniş yer şekil bilgisine ayrılmıştır. Bu çerçevede şekil bilgisi, en eski dil bilgisi çalışmalarından 20. yüzyıla kadar dil bilgisi çalışmalarının üç ana alanından biri olmuş; doğuda ve batıda, dil bilgisi çalışmaları, ses bilgisi, söz dizimi ve şekil bilgisi şeklinde ele alınmıştır (Adalı, 2004: 10; Aksan, 1995: 243).

Yunanca “morph” (yapı, şekil) kelimesine dayanan biçim bilimi terimi, ilk olarak Alman filozofu Goethe tarafından bir biyoloji terimi olarak ortaya atılmış, daha sonraları ise dil biliminin bir dildeki kelimelerin yapı ve oluşumlarını inceleyen kolu için kullanılmaya başlanmıştır (Bussmann, 1998: 770, Toklu, 2003: 47). Biçim biliminin bağımsız bir alan olarak ortaya çıkışı konusundaki ilk ve önemli katkılar ise Amerikan Yapısalci Okulundan gelmiştir. Bu okulun temsilcileri olan, Z. S. Harris, C. Hockett, E. Nida gibi dilcilerin biçim biliminin, dil biliminin diğer kolları gibi bağımsız bir alan olarak gelişmesine büyük katkıları olmuştur (Uzun, 2006b: 44).

Dil bilimi ve geleneksel dil bilgisinin ortak çalışma alanı olan biçim bilimi, dillerin anlam birimlerden oluşan birinci eklemlilik düzeni içerisinde yer alan öğeleri üzerinde durmaktadır. Geleneğe dayalı dil incelemelerinde biçim biliminin ana birimi kelimedir. Bu tür çalışmalarda kelimenin tanımı, kelimelerin sınıflandırılması, kelime çekimi ve türetimi söz konusu alanın başlıca konularını oluşturmaktadır.

Bu makalede, ortaöğretim dil bilgisi kitaplarında yer verilen biçim bilimiyle ilgili konular ele alınmıştır. Araştırmanın verileri, farklı öğretim programları için hazırlanmış dört ciltten oluşan üç ayrı dil bilgisi kitabından elde edilmiştir. Bu kitaplar, Mediha Acar ve diğerleri tarafından yazılan ve hâlen ders kitabı olarak kullanılmakta olan “*Dil ve Anlatım*”, Ahmet Balta ve diğerleri tarafından yazılan ve bir önceki öğretim programında ders kitabı olarak kullanılan “*Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili*” ile Tahir Nejat Gencan’ın yazdığı; uzun yıllar ders kitabı olarak kullanılmış olan “*Dil Bilgisi Lise I-II-III*” adlı dil bilgisi kitaplarıdır. Araştırma içerisinde söz konusu yayınlar sırasıyla, **MEB 2006**, **MEB 2005** (MEB 2005a ve MEB 2005b) ve **Gencan** olarak anılacaktır.

Biçim Biliminin Temel Kavramları

Sözcük Birimi (Leksem)

Kelime, hem geleneğe dayalı eski çalışmalarda hem de dil bilimiyle ilgili çeşitli alanlardaki son çalışmalarda üzerinde sıklıkla durulan dil öğeleri arasında yer almaktadır. Geleneğe dayalı dil bilgisi çalışmalarında temel kavram olarak ele alınan kelimenin yeri, dil bilimi çalışmalarında uzun süre tartışılmış, kendine has özellikleri dolayısıyla kelimenin dil sistemi dışında tutulamayacağı sonucuna ulaşılmıştır (Yüksel, 2006: 19-20).

Kelimeler bir dil topluluğu üyelerinin sezgi yoluyla tanıyabildikleri bu sebeple de dil bilimiyle ilgili çalışmalarda bulunması gereken temel unsurlardandır. Ancak kelimelerin dil bilimi çalışmalarında kullanılışı, biçim birimlerinde olduğu gibi, bir soyutlama biçimindedir. Bu şekliyle sözcük birimi olarak adlandırılan kelimeler ihtimal dâhilindeki bütün biçimleri kapsarlar ve soyut oluşları büyük temel harflerle yazılarak gösterilir (Uzun, 2006a: 13; 1996b: 49). Sözcük birimine örnek olarak Türkçe *kapı* kelimesini şu şekilde gösterebiliriz:

<u>Sözcük birimi1</u>	<u>Sözcük birimi2</u>
↓	↓
<i>KAPI</i>	<i>KAPICI</i>
↓	↓
<u>Sözcük biçimi</u>	<u>Sözcük biçimi</u>
↓	↓
<i>kapı</i>	<i>kapıcı</i>
<i>kapıya</i>	<i>kapıcıya</i>
<i>kapıda</i>	<i>kapıcıda</i>
<i>kapıdan</i>	<i>kapıcıdan</i>

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi kelimelerin işletme ekleriyle genişletilmiş şekilleri “sözcük biçimi” olarak alt grupta yer alırken türetme eki almış şekiller ayrı birer “sözcük birimi” olarak değerlendirilmektedir. Kelimeyi esas alan çalışmalarda ve kelime tabanlı açıklamalarda sözcük birimi terimi sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak biçim biliminin temel terimi biçim birimidir (Crystal, 2008: 313; Uzun, 2006a: 20).

Biçim Birimi (Morfem)

Çift eklemli bir yapı olan insan dilinin birinci eklemlilik düzenini anlamlı en küçük birimler oluşturmakta ve bu ögeler hem göstereni hem de gösterileni ilgilendirmektedir. Bu yapı içerisinde biçim birimleri söze dönüşmüş anlamlı birimlerin taşıyıcısı rolündedir. Dil bilgisi çözümlemesinin en küçük birimleri olarak kabul edilen biçim birimleri, dil siteminin anlam taşıyıcı en küçük parçalardır (Adalı, 2004: 13; Lyons, 1983: 167-168; Vardar, 1998: 94).

Biçim birimleri geleneksel dil bilgisi çalışmalarında kullanılan kelime ve ek kavramlarının her ikisini birden karşılamaktadır. Örnek olarak *yolcu* kelimesinde {yol} ve {cu} birer biçim birimidir. Bu biçim birimlerinden {yol} aslında bir sözcük birimidir. Geleneğe dayalı dil bilgisinin ifadesiyle bir kelimedir. Burada önemli olan nokta biçim birimlerinin sözcük birimlerini bir başka ifadeyle kelimeleri de kapsadığını gözden kaçırmamaktır.

Biçim birimleri kullanımlarına göre bağımlı ve bağımsız biçim birimleri şeklinde sınıflandırılmaktadır. Dildeki ögelerin kullanımı açısından yapılan bu tür sınıflandırmaya göre, bir cümlede tek başlarına kullanılabilen bütün biçim birimlerine bağımsız biçim birimi (free morpheme) adı verilmektedir. Geleneksel dil bilgisinin kelime sınıflandırmasında *ad*, *sıfat*, *zamir*, *zarf*, *edat* ve *bağlaç* olarak belirlenen kelimeler bağımsız biçim birimleri olarak kabul edilmektedir (Crystal, 2008: 313; Toklu, 2003: 54).

Bağımlı biçim birimleri ise dillerde tek başlarına kullanım sahasına çıkamayan öğelerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi geleneksel dil bilgisinde ayrı ayrı gruplandırılan eklerle fiillerin, biçim bilimi çalışmalarında bir arada yer alışı, “bağımlı bağımsız ayrımının ekleri köklerden ayıran basit bir ayrım olmadığı”nın (Uzun, 2006a: 25) göstergesidir.

Türkçede bağımlı biçim birimleri, türetme ve işletme ekleri ve ancak bir ekle birlikte varlığını gösterebilen fiiller oluşturmaktadır. Buna göre “Çocuk koşarak eve gitti” cümlesinde *çocuk* ve *ev* öğeleri bağımsız biçim birimleri; “*koş-*”, “*-arak*”, “*-e*”, “*git-*” ve “*-ti*” öğeleri ise bağımlı biçim birimleridir.

Biçim birimlerinin tasnifinde dikkate alınan noktalardan biri de biçim birimlerinin bir dilin söz varlığı içerisinde içerik tanımlarının yapıpı, yapılamamasıdır. Bu tür sınıflandırmaya göre de biçim birimleri, sözlüksel ve görevsel biçim birimleri olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Türkçede, isimler ve fiiller ile sıfat ve zarfların bir kısmı sözlüksel biçim birimlerini; bağlaçlar, zamirler, edatlar ve ünlemler ile sıfat ve zarfların bir kısmı da görevsel biçim birimlerini oluşturmaktadır.

Biçimcik

Biçim birimlerinin ses bilimi kaynaklı çeşitli etkiler sonucunda ortaya çıkan farklı şekillerine biçimcik adı verilmektedir. Her biçimcik, belli bir biçim biriminin bir ses bilgisi içeriği kazanarak ortaya çıkmış şeklidir. Bir biçim biriminin birden fazla biçimciğinin olduğu durumlarda, o biçim birimiyle ilgili alt biçimciklenme (varyantlaşma) söz konusudur. Bu şekilde alt biçimciklenme gösteren bir biçim biriminin sayısı birden fazla olan her biçimciği bir alt biçimciktir (Crystal, 2008: 313; Uzun, 2006a: 23).

Sıfır biçimcikler veya biçim birimleri olarak adlandırılan birimler ise, bir dizge içerisinde biçim veya anlam açısından ayırıcı özellik belirtisi taşımayan ancak ayırıcı niteliği olan öğelerdir (Vardar, 2002: 174; Toklu, 2003: 52). Söz konusu öğelerdeki eksizliği göstermek için yazımda (ø) işareti kullanılmaktadır.

Biçim Biliminin Amacı ve Başlıca Çalışma Konuları

Biçim bilimi “ya anlam birimi birleşimlerinin içyapısıyla ilgili kurallarını ve *sayı, cins, zaman, kişi, durum* açısından büründükleri biçimleri ya da hem bu olguları, hem de dizimlerin cümle düzlemindeki birleşimlerini inceleyen bir dil bilimi alanı” olarak kabul edilmektedir (Vardar, 2002: 41). Günümüzde biçim bilimi çalışmalarının temel amacı insan dilinin biçimle ilgili özelliklerini kapsamlı olarak tasvir etmek ve dillerdeki biçim bilimi sisteminin işleyişini ortaya koymaktır (Uzun, 2006b: 49).

Biçim bilimi alanında yapılan eski çalışmalar daha çok kelimeler üzerinde yoğunlaşmış, bu çalışmalarda kelimeler, bir metne bağlı kalınmadan kök ve ekleri açısından ele alınıp, incelenmiştir. Kelimeler bağımsız olarak tek tek ele alındığı için biçimle ilgili eski çalışmalarda, özellikle köken bilgisiyle ilgili araştırmalar öne çıkmış yüzyıllar boyunca bu konuda eserler verilmiştir (Bu konuda bkz. Aksan, 1995; Büyükkantarcioglu, 2000, Toklu, 2003; Uzun, 2006a; 2006b; vb.).

Eskiden olduğu gibi günümüzde de dilin şekil yapısı dille ilgili çalışmalar içerisinde önemli bir inceleme alanıdır ve biçim bilimi, dil biliminin bağımsız bir koludur. Geleneğe dayalı çalışmalardan farklı olarak, dili birçok öğeden meydana gelen bir sistem olarak gören günümüz dil bilimi araştırmalarında, biçimle ilgili öğeler içinde yer aldıkları sistem içerisinde değerlendirilmektedir. Biçim bilimiyle ilgili bu çalışmalar arasında türetim ve çekim başlıca iki alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Turkish Studies

Bir dildeki mevcut kelimelerden başka kelimeler yapma işi olan türetim, türetme işinin aşamaları, oluşturulan kelimelerin dildeki durumları ve söz konusu durumlarda meydana gelen değişiklikler gibi açılardan biçim biliminin inceleme alanı içerisinde yer almaktadır (Uzun, 2006a: 46). Geleneğe dayalı dil bilgisi çalışmalarında kelime yapımı, *kök ve/veya gövdeye* eklenen *yapım ekleriyle* gerçekleştirilen bir süreçtir. Biçim bilimi çalışmalarında ise türetim terimi kelimelerin bütün biçimlenme aşamalarını kapsamaktadır.

Biçim biliminin başlıca çalışma konularından bir diğeri olan çekim ise, geleneğe dayalı dil bilgisi çalışmalarında fiil çekimi ve isim çekimi olmak üzere iki ayrı alanda incelenmektedir. Biçim bilimi çalışmalarında ise çekimle ilgili alana çekimsel biçim bilimi (inflectional morphology) adı verilmektedir. Söz konusu alan içerisinde kelime çekimi, kelimelerin söz dizimi kaynaklı biçimlenme yollarından sadece birisidir. Bir kelimenin sözlük içeriği değişmeden, cümledeki yeri ve/veya işlevine bağlı olarak şeklinde bir değişiklik meydana gelmişse o kelime çekimle ilgili biçim bilimi alanında değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle çekimsel biçim bilimi (inflectional morphology), kelimelerin bir dil bilgisi kategorisini karşılamak üzere ortaya çıkan şekilleriyle ilgilenmektedir (Uzun, 2006a: 47-50).

Ders Kitaplarında Biçim Bilimi Alanıyla İlgili Konular

İncelediğimiz ortaöğretim dil bilgisi ders kitaplarından Gencan (1992: 40-43)'da, biçim bilimi alanıyla ilgili olarak ele alınan ilk konu "sözcük kökleri ve ekler" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde çok fazla ayrıntıya girilmeden, isim ve fiil kökleriyle, yapım ve çekim eklerinden söz edilmektedir.

Gencan (1992)'da biçim bilimi alanıyla ilgili ikinci bölüm "sözcük türleri" başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, hacim olarak kitabın en büyük kısmıdır ki, yaklaşık 300 sayfalık kitabın 170 sayfası bu başlığa ayrılmıştır. Söz konusu başlık altında kelime türleri, hemen her geleneksel dil bilgisi kitabında olduğu gibi sekiz alt başlıkta, *ad, sıfat, adıl, eylem, belirteç, ilgeç, bağlaç, ünlem* şeklinde incelenmektedir. Bu bölümde ayrıca, *yapım ve çekim ekleri, birleşik kelimeler, kelime türlerinin cümle kuruluşlarındaki görevleri* gibi konulara da yer verilmiştir (Gencan, 1992: 81-271).

Diğer ortaöğretim ders kitabı MEB 2005'te biçim bilimi alanını ilgilendiren birinci konu kitabın ilk cildinde yer alan ve "lise" birinci sınıfta verilmesi düşünülen "şekil bilgisi" konusudur. Burada ilk alt başlık "kök çeşitleri ve özellikleri"dir ve bu alt başlık çerçevesinde fiil ve isim kökleri ele alınmıştır. Kitapta, "şekil bilgisi" başlığı altındaki ikinci alt başlık ise "ek çeşitleri ve özellikleri"dir. Bu alt başlık altında önce yapım ekleri ve gövde çeşitleri ele alınmıştır. Daha sonra çekim ekleri çerçevesinde isim ve fiil çekim ekleri incelenmiştir. Kitabın "içindekiler" kısmında fiil çekim ekleri, beş maddede ayrıntılı olarak verilirken; isim çekim ekleriyle ilgili alt başlık bulunmamaktadır. Ders kitabının bu bölümünde son olarak "yardımcı ünlü ve yardımcı ünsüzler" ile "yapı bakımından kelimeler" başlıkları yer almıştır. Söz konusu başlıkların da, kitabın hem "içindekiler" kısmında hem de ilgili bölümde "çekim ekleri" başlığının alt başlığı olarak yer alması dikkat çekicidir (Balta vd., 2005a: 20-30).

MEB 2005'te biçim bilimi alanını ilgilendiren ikinci ana başlık "kelime türleri"dir. Bu başlık altında kitabın birinci cildinde fiiller ele alınmıştır. Fiillerin cümle içindeki görevleri, fiil çekimi, fiillerin yapısı, fiil çatılarına göre fiiller bu çerçevede ele alınan konulardır. MEB 2005'in "lise 2" seviyesi için hazırlanan ikinci cildinde ise fiiller dışındaki kelime türleri, "isimler", "sıfatlar", "zamirler", "zarflar", "edat cinsinden kelimeler" başlıkları altında tür ve yapılarına göre ele alınmış, ayrıca "isimler" kısmında *isim hâl ekleriyle aitlik ve iyelik* eklerine değinilmiştir (Balta vd., 2005a: 43-80; 2005b: 16-74).

Dil ve Anlatım adını taşıyan ve en son yayımlanan ortaöğretim dil bilgisi kitabı MEB 2006'da ise, biçim bilimi alanıyla ilgili konuların yer aldığı kısım "kelime (sözcük) bilgisi" üst başlığını taşımaktadır. Kelimenin yapısıyla ilgili konuların ele alındığı bu bölümde *kelime kökleri, yapım ekleri, çekim ekleri* ve *yapı bakımından kelime türlerine* yer verilmiştir (Acar vd., 2006: 69-77).

Kelime

Ders kitaplarından Gencan (1992: 81-82)'a göre kelime, "anlamı olan veya cümle kuruluşuna yarayan söz"dür. Yazara göre, her kelimenin "dış yön" ve "anlam (içerik)" olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. *Dış yön*, "dille söylenip, kulakla duyulma ve harflerle yazılma yönü"dür. Anlam (içerik) açısından "sözle anlatılmayan duygular, düşünceler zihinde kalmış, sözcükleşmemiştir. Belli bir anlamı olmayan sesler ve ses öbekleri de kelime sayılmamaktadır."

Gencan (1992)'da yapılan tanımın geçerliliği tartışılrsa da, söz konusu ders kitabında, diğer ders kitaplarından farklı olarak, en azından kelimenin ne olduğu konusu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. İncelediğimiz diğer ortaöğretim dil bilgisi kitapları MEB 2005 ve MEB 2006'da ise bu konuda herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Bu durumu Uzun (2004: 47), "dil bilgisi kitapları diğer pek çok terimi çok iyi tanımlayabilirken sözcüğün tanımlanmasına pek kalkışmaz" şeklinde tespit etmekte, geleneksel dil bilgisi anlayışına göre yazılmış kitaplarda kelime tanımının yer almayışını kelimenin *yazı dilindeki konumuna* bağlamaktadır.

Modern dil biliminin kurucusu sayılan Saussure'e (1998: 38-46) göre "dil konusunda her zaman iyi tanımlanmamış birimlerle işlem yapılmasıyla yetinilmiştir. Ancak kelimenin neye göre bölümlendiğini ortaya koymak gerekmektedir. Çünkü kelime tanımlanması güç olsa da dil sisteminin temel öğelerinden birisidir." Günümüz dil bilimi çalışmalarında da kelime, "modern dil bilgisi kuramlarının doğal konuşucuların sezgisel dil bilgilerine dayanması yönündeki anlayış" (Uzun, 2006a: 13) sebebiyle kendisine yer bulmakta, birçok dil bilimi kaynağında kelimenin tanımlanması konusunda çeşitli açıklamalar yer almaktadır.

Fransız dil bilimcisi André Martinet (1985: 97-100) kelimenin tanımı konusunda, "birbirinden ayrılamayan anlam birimlerin oluşturduğu özerk bir dizime genellikle sözcük denir" tespitinde bulunduktan sonra, kelimenin her dilde farklı ölçütlere göre ortaya konulan bir birim olduğu için genel dil biliminde kesin sınırlarını belirlemenin imkânsız olduğuna değinmektedir. Martinet'ye göre belli bir dilin çerçevesi içinde bile diller arasındaki yapı farklılıkları sebebiyle, kelime adı verilen birimi sınırlandırmak oldukça zordur. Fakat "sözce"de anlam birimlerini birbirinden ayırmama eğilimi ağır bastığı için *kelime* olarak adlandırılan anlamlı bir birimle işlem yapmak tercih edilir.

Süheyla Bayrav (1998: 76-78) "Yapısal Dilbilimi" adlı çalışmasında, birinci boğumlama basamağındaki dil göstergeleri arasında farklılıklar bulunduğunu, bu sebeple dilcilerin temel sayılan ve ek olan göstergeleri birbirinden ayırmak için çeşitli adlandırma çabalarının olduğunu belirtmektedir. Dilin bağımsız birimleri olan kelimeyi tanımlamak için birçok şart ileri sürüldüğünü ifade eden Bayrav, bunların başlıcalarını *vurgu, ses uyumu, öğelerinin arasına yabancı bir ögenin yerleştirilememesi, kelime sayılamayacak bir ögenin ona bağlanması, bitleştirme tek başına cümle olarak kullanılabilmesi, bölümlerinin bütününden çok kullanılması, bölümlerinin anlamı, bütünüün anlam parçaları olmaması* olarak sıralamaktadır. Yazara göre bir gösterge bu temel şartlardan birkaçına uysa bile kelime sayılır. Kelimenin en doğru tanımı ise "en küçük kurulu birim oluşudur."

Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde (Vardar, 2002: 181) kelime, "bir veya birden çok ses biriminin oluşturduğu, yazıda iki boşluk arasında yer alan, çoğu kez anlamsal bir birim oluşturan, söylemde belli bir biçimsel birlik sunan, çeşitli dizimsel kullanımlarda ya hiç değişmeyen ya da bir bölümüyle değişiklik gösteren eklemli ses ya da sesler öbeği" şeklinde tanımlanmaktadır. J.V. Vendryes'e (2001: 84) göre ise kelime "anlam ayrılıklarının ve cümle yapılarının yol açtığı değişiklikler ne olursa olsun, bir takım kavramlar ifade etmeye yarayan ses işaretleridir."

Turkish Studies

Sebebi ne olursa olsun, hem geleneğe dayalı çalışmalarda hem de çağdaş dil bilimi yayınlarında kelimeye yer verilmektedir. Çünkü “şekillenme, tanınma ve tanımlanma şartları farklı olsa da kelime yeryüzündeki dillerin hemen hemen hepsinde bulunmaktadır. Kelimeden hareket eden modern çalışmalarda yapılan ilk iş ... kelimenin bütün biçimlenişlerini tanımak olmuştur” (Uzun, 2004: 48-54). Bu anlayışla yapılan çalışmalarda ele alınan ögeler ise kelime değil *lexem* (sözcük birim) olarak adlandırılmaktadır.

Kelimenin tanımlanması konusunda yukarıda ele aldığımız çalışmalar, kelimenin tanımlanmasında ve sınırlarının belirlenmesinde birçok kıstas olduğunu, özellikle bunlar içerisinde yazı dili yanında ve hatta asıl olarak konuşma dilinin alınması gerektiğini farklı ifadelerle de ortaya koymaktadır. İncelediğimiz ortaöğretim dil bilgisi ders kitaplarında ise, yazı dili asıl ölçüt olarak kabul edilmiş; Gencan (1992) dışındaki ders kitaplarında kelimenin tanımına dahi yer verilmemiştir.

Kelimenin Yapısı

Biçim biliminin inceleme alanına giren ve ders kitaplarında yer alan konulardan birisi de kelimenin yapısıdır. İncelediğimiz ders kitaplarında kelimeler, yapı bakımından *basit (kök)*, *türemiş* ve *birleşik kelimeler* olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Gencan, 1992: 41-170; Balta, A. vd., 2005a: 28-29; Acar, M. vd., 2006:71).

Ders kitaplarından Gencan (1992: 41)’a göre “kök sözcükler, başka sözcüklerden ekle veya bileşme yoluyla türememiş, yapılmamış olan sözcüklerdir. Bunlara basit sözcükler de denir... Kök sözcükler ad kökleri ve eylem kökleri olmak üzere genel olarak iki kısımdır.” MEB 2005’e göre ise “basit kelimeler kök hâlinindedir ve yapım eki almamıştır... Çekim eki alır”lar (Balta vd., 2005a: 28). MEB 2006’da bu konuda bir tanım bulunmamaktadır.

Gencan (1992)’da “kök sözcükler” başlığı altında isim ve fiil köklerinden söz edildikten sonra “Bu iki çeşide de kök olan sözcükler var” denilmekte ve örnek olarak *iç, savaş, ekşi, boya, toz, acı, ağrı, barış, güreş, tat* kelimeleri verilmektedir (Gencan, 1992: 41). Benzer şekillerdeki tanımlar, MEB 2005 ve MEB 2006’da da “bazı kökler hem isim hem fiil kökü olabilir. Hangisi olduğunu cümledeki anlamı belirler” (Balta vd., 2005a: 21) ve “dilimizde hem fiil hem isim kökü olarak kullandığımız kelimeler vardır. Bunlara ortak kök denir” (Acar vd., 2006: 73) şeklinde yer almaktadır. Söz konusu ders kitaplarında, “ortak kökler”e örnek olarak sırasıyla *yol, dal, boya* ve *tat* kelimeleri verilmiştir.

Ders kitaplarında “ortak kökler” olarak adlandırılan birbirinin benzeri isim ve fiil kökleri, Korkmaz (2003: 12-14) tarafından “eş sesli ad ve fiil kökleri” şeklinde ele alınmaktadır. Yazara göre ad kökleri dilin tek başına kullanılabilen bağımsız kökleridir. Fiil kökleri ise nesnelere dolayısıyla adlara bağlı olan köklerdir. Aralarındaki bu türden nitelik farkları dolayısıyla “eş ses yapısındaki bir kök hem ad hem de fiil kökü olamamakta”dır.

Üstünova’ya (2008: 19-20) göre de bir kökün aynı zamanda hem isim hem de fiil kökü olması mümkün değildir. Günümüz standart Türkiye Türkçesinde görülen *acı, at, ata, barış, boya, kaç, kap, kar* ... türünden örnekler ya zaman içerisinde kelime bünyesinde yaşanan değişikliklerden kaynaklanmakta ya da dile sonradan girmiş unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Kelimeleri yapılarına göre kök, gövde ve birleşik olmak üzere üç bölüme ayırmak gelenekselleşmiştir” (Eker, 2003: 311). İncelediğimiz ortaöğretim ders kitaplarında da kelimelerin yapısıyla ilgili bu şekilde bir sınıflandırma söz konusudur. Ancak kelimeler dillerde, dillerin tipolojisine bağlı olarak *eklenme, başkalaşma, çekimleme, bükümleme, tonlama, bileşme, yineleme, kayma, kırma* ve *geri oluşum* gibi çeşitli yollarla yeniden biçimlenmektedir (Uzun, 2006a: 52).

Türkçede *ekleme* dışında *birleşme*, *yineleme*, *tonlama*, *kırpma* yollarıyla da başka kelimeler oluşturulmaktadır. Bu yollar içerisinde en sık kullanılanı, yeni bir kavramı karşılamak üzere kelimeleri çeşitli yollarla birleştirmektir. Sıkça rastlanan bir diğer yol ise yinelemedir. Bu yolla kelime yapmak için “tabanın bir parçası veya tamamı tekrarlanır” (Uzun, 2006a: 42).

Yukarıda bahsedildiği üzere Türkçede kelimelerin, ders kitaplarında yer verilen *türeme* ve *birleşmenin* yanında başka yollarla da yeniden şekilleniyor olması, incelediğimiz ders kitaplarında kelimenin yapısının ele alınışı konusunda da bir eksiklik olduğunun göstergesidir.

Türetim

İncelediğimiz ders kitaplarında kelime yapımı konusu, kelimelere ek getirme ve birleştirmeye bağlanmakta ve konunun ek getirme yönüne daha çok yer verilerek, kelime türetmenin neredeyse tek yolunun ek getirme olduğu düşüncesi uyandırılmaktadır. Nitekim yukarıda kelimenin yapısını ele aldığımız kısımda da belirtildiği gibi, gerek Gencan (1992)’da gerekse MEB 2005 ve MEB 2006 ‘da kelimeler yapı yönüyle “basit, türemiş ve birleşik kelimeler” olmak üzere üç türe ayrılmakta; türetim bahsinde kelimelerin eklerle genişletilişine yer verilmektedir.

Ders kitaplarında genellikle kelimelere ek getirme işi olarak ele alınan kelime yapımı, biçim bilimi açısından bir dilde var olan kelimelerden farklı kelimeler oluşturma olarak tanımlanmaktadır. Türetim (derivation) olarak adlandırılan bu süreç farklı kelime oluşturmada kullanılan bütün yolları kapsamaktadır ve söz konusu süreçte belirleyici olan dilin yapısıdır. Türetimin gerçekleşmesi için kelimenin anlam, şekil, ses ve/veya tür açısından değişmiş olması gerekmektedir ve tipolojik yapının baskın olması şartıyla türetim birkaç farklı yolla gerçekleşebilmektedir. Türkçede, ekleme dışında kelime türetimine örnek olarak “*kar’tal*” kelimesinin vurgu yoluyla “*Kartal*” şeklinde özel ad oluşu; yarı tekrar yoluyla “*yeni*” kelimesinden “*yepyeni*”nin yapılışı ve ‘kırpma’ yoluyla “*laboratuar*”dan “*lab*” kelimesinin yapılışı verilebilir (Uzun, 2006a: 47-49).

İncelediğimiz ders kitaplarına göre, *kelimelere çeşitli ekler getirme* veya *kelimeleri birleştirme* yoluyla oluşturulan kelimeler *yeni* kelimelerdir:

Her dilde “... yeni sözcük yaratmanın en önemli, en zengin yollarından birisi de bileştirmedir” (Gencan, 1992: 119).

Yapım ekleri, “eklendikleri kökün ya da gövdenin anlamında değişiklik yapan, köklerden veya gövdelerden yeni sözcükler türeten ekler”dir (Balta vd., 2005a: 22).

“Türemiş kelimeler, isimlerin ve fillerin kök ya da gövdelerinden yapım ekleriyle türetilmiş yeni anlamlı kelimelerdir” (Acar vd., 2006:75).

Ders kitaplarında ve geleneğe dayalı dil bilgisi anlayışında kelime türetmenin *eski kelimelerden yeni kelimeler türetme işi* olarak görülmesi Uzun (2006a: 48) tarafından doğru bulunmaz. Yazara göre “söz konusu olan biçim bilimini ilgilendiren bir süreç ise, eş zamanlı olan bu sürecin girdilerine eski, çıktıklarına yeni demek yanlıştır... Bu bakımdan sözcük türetmeyi mevcut sözcüklerden başka sözcükler türetme işi olarak görmek” gerekmektedir.

Uzun (2006a: 49)'a göre, “dil biliminin kelime türetme konusundaki itirazlarından birisi de biçim bilimi alanında kelime türlerine dayalı bir alt sınıflandırma yapıyor olması”dır. Nitekim, incelediğimiz ders kitaplarından Gencan (1992)'da yapım ekleri “ad soylu sözcüklerden ad, sıfat ve belirteç türeten ekler” eylem kök ve gövdelerinden ad ve sıfat türeten ekler, yansımalarından ad ve sıfat türeten ekler ve “eylem türeten ekler” şeklinde; MEB 2005' ve MEB 2006'da “isimden isim yapan ekler, isimden fiil yapan ekler, fiilden fiil yapan ekler ve fiilden isim yapan ekler” şeklinde sınıflandırılmıştır. Öğretim malzemesi olarak yapılan bu türden sınıflandırmalar, hem taban hem de türetim türünden zayıflıklar taşıdığı için problemlidir. Ayrıca biçim bilimi açısından da hiçbir katkı sağlamamaktadır.

Geleneğe dayalı dil bilgisi çalışmalarında olduğu gibi incelediğimiz ders kitaplarında da kelime türetme konusunda *kök* ve *gövde* terimleri sık sık kullanılmaktadır. Bu tür kullanımlarda herhangi bir ek almamış veya sadece çekim eklerini almış kelimeler kök, üzerine yapım eki getirilmiş kelimeler gövde olarak adlandırılmakta, bu adlandırmaya dayalı çeşitli sınıflandırmalar yapılmaktadır. Ancak *kök-gövde* ayrımının başlangıç noktasında da problemler ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu türden bir sınıflandırmada belirleyici olan *yapım eki-çekim eki* kavramları kendi içerisinde tutarsızlıklar taşımaktadır. Öyle ki “bugün Türkoloji’de en fazla tartışılan konulardan birisi de eklerin sınıflandırması”dır (Üstünova, 2008: 36).

Ders kitaplarında kelime türetme konusunda kök-gövde farklılığı noktasındaki problem, dil bilimi alanında *taban* terimiyle ortadan kaldırılmaktadır. Zira günümüzde dil biliminin yanında Türkoloji sahasında da kullanılmaya başlanan *taban* terimi, hem kök hâlindeki kelimeleri, hem köklerin işletme eki getirilmiş biçimlerini hem de kelimenin gövde olarak adlandırılan türetme eki almış şekillerini karşılamakta dolayısıyla bu alanda geleneğe dayalı yaklaşımdan kaynaklanan problem kendiliğinden ortadan kalkmaktadır.

İncelediğimiz ders kitaplarında yapım ekleri konusunda verilen örneklerde de birtakım problemler söz konusudur. Türetme konusunu ele alan temel kaynaklara ulaşılmamasından, eklerin verilisinde ve örnek seçimindeki özensizlikten meydana geldiğini düşündüğümüz bu problemler, verilen örneklerin çokluğu ve yazarın örnekleri sunmada izlediği yol sebebiyle Gencan (1992)'da oldukça fazladır. Ancak incelediğimiz her üç ders kitabında da kelime türetmede kullanılan eklerle ilgili çeşitli bulunmaktadır. Söz konusu problemlerden bazıları şunlardır:

Gencan (1992: 160)'da “eylem türeten ekler” başlığı altında “-(e)l” ekinden söz edilmekte ve örnek olarak *düzelmek*, *azalır*, *daralmaz*, *incelmek*, *kısalır*, *küçülmüş*, *alçalıyor* kelimeleri verilmektedir. Oysa bu kelimelerde yer alan *-l-* ve *-Al-* ekleri, Türk diliyle ilgi çeşitli kaynaklarda (Ergin 2004: 181; Korkmaz: 2003: 112-116; vb.) *birbirinden farklı ekler* olarak değerlendirilmiştir.

Gencan (1992: 117)'da “ad ve sıfat türeten ekler (eylem kök ve gövdelerinden)” başlığı altındaki “-(i)li ekiyle türemiş sıfatlar adlar” alt başlığı altında verilen “*dikili ağaç*, *sayılı para*, *dayalı döşeli oda*, *kapalı kapı*, *takılı*, *sarılı*, *asılı*, *gömülü*, *kurulu*, *yığılı*, *örtülü*” örnekleri de yanlıştır. Çünkü ders kitabındaki bu örneklerde yer alan *dikili*, *sayılı*, *takılı*, *sarılı*, *gömülü*, *yığılı*, kelimeleri Ergin'e (2004: 192-193), göre aslında fiilden isim yapmakta kullanılan *-I* ekiyle oluşturulmuştur. Dayalı döşeli ve kapalı örnekleri görünüşte *-II* ile yapılmış görünmektedir. Ancak böyle bir fiilden isim yapma eki bulunmamaktadır. Söz konusu örneklerin anlamları fiilden yapılmış isimi andırmaktadır. *Kurulu* kelimesi ise Eski Türkçede *kur-u-g-lug* biçiminden gelmektedir.

Aynı alt başlıkta ikinci tür örnekler olarak “azılı, korkulu, kokulu” örnekleri yer almakta ve açıklama olarak “... geçişsiz eylemlerden türemiştir; etken anlamlı sıfattır” ifadeleri yer almaktadır. Buradaki korkulu ve kokulu örnekleri korku (Ergin’e (2004: 192), göre *korku* ve *koku* isimlerinden “-*l*” isimden isim yapma ekiyle türetilmiş kelimelerdir. Geriye kalan *azılı* kelimesi de “*azıg-lıg*” biçiminden gelmiştir (Gülensoy, 2007: 98). Dolayısıyla isimden *-lıg* veya *-lı* ekiyle yapılmış isimdir. Gencan (1992)’ın iddia ettiği gibi “fiilden yapılmış sıfat” değildir.

Gencan (1992: 100-101)’da kelimelerin ve eklerin türlere ayrılması veya kelimelerin anlam bakımından sınıflandırılması, yazarı zaman zaman sıkıntıya sokmaktadır. Örnek olarak kitapta “-*lik*” ekinin açıklandığı kısımda yazar örnekleri sıraladıktan sonra “çoğu yer adıdır: *şekerlik, tuzluk = şeker, çiçek tuz konan kap*” ifadelerini kullanmıştır. Başka bir örnekte ise “sıfatlardan *-lik* ekiyle türemiş meslek adları çoktur.” denildikten sonra “*sütçülük, yüzbaşılık, memurluk, doktorluk, dişçilik, demokratlık, hakanlık, krallık, çavuşluk*” sıfatlardan türetilmiş meslek adlarına örnek olarak verilmiştir.

MEB 2005’te “isimden fiil türeten ekler” başlığı altında yer alan “-*l* (-*al*, -*el*)” alt başlığında “-*l*” eki ile “-*al*” eki incelediğimiz diğer ders kitabı Gencan (1992)’da olduğu gibi, aynı ekler olarak verilmiştir. Yine aynı ders kitabında, fiilden fiil türeten ekler başlığı altında yer alan “-*ş* (-*iş*, -*iş*, -*uş*, -*üş*)” alt başlığında da parantez içerisinde yer alan kısım ile verilen “*bakış-*, *yazış-*, *dövüş-*, *kaçış-* ...” (2005a: 23) örnekleri de problemlidir. Çünkü “-*Uş*” eki fiilden fiil değil, fiilden isim türeten bir ektir. Korkmaz (2003: 131) bu duruma “... kural dışı tek tük örnekler bakarak ekin yapısının *-Iş / -Uş* olduğu yanılıgısına düşülmemelidir” şeklinde açıklık getirmektedir.

MEB 2006’da yer alan bir etkinlikte “... kök ve eklerine ayrılmış kelimelerin köklerinin türünü yazınız. Eklerin işlevlerini örnekteki gibi belirtiniz” denilmiş ve örnekle birlikte kök ve eklerine ayrılmış yirmi kelime verilmiştir (Acar vd., 2006:74). Yapım eklerini ele aldığımız tahmin ettiğimiz bu örnekler içerisinde sadece bir tanesi (*al-dığ-t-n-t*) çekim eki taşımaktadır. Üstelik kişi belirtilmedikçe (ikinci veya üçüncü) bu eklerin ne olduğu belirsizdir. Aynı etkinlikte yer alan “*öğren-ci-lik*” örneğinde de ek açıklamaya ihtiyaç vardır. Çünkü “-*ci*” eki isimden isim yapan bir ektir. Dolayısıyla buradaki ekin fiilden isim yapan eklerden olan “-*ci*” olduğu, “-*i-*” sesinin ses olayı sonucunda düştüğü belirtilmeliydi. Diğer bir yol ise söz konusu etkinliğin başka bir örneği olan “*oy(u)n-a-t-*”ta olduğu gibi düşen sesi parantez içinde vermektir.

Çekim

Çekim, “fiillerde kip, zaman, tarz, şahıs, sayı; ad soylu kelimelerde çokluk, iyelik ve adların birbirleriyle ilişkilerini belirleyen durum kavramlarını göstermek için eklerin getirilmesi” (Korkmaz, 2007: 58) olarak tanımlanmaktadır. Çekim ekleri “eylem ya da ad soylu sözcüklere gelerek, bağlı oldukları sözcük öbeklerine göre, sözcükler arasında durum, iyelik, çokluk, kip, zaman, kişi, sayı vb. geçici ilişkiler kuran, anlamı değiştirmeyen görevsel bağımlı biçim birimlerdir” (Eker, 2003: 294).

İncelediğimiz ders kitaplarından, Gencan (1992: 42-43)’da, çekim ekleri için “sözcüklerin anlamlarını, çeşitlerini değiştirmez; tümcedeki görevlerini belirtir, çekim eklerine takı da denir” ifadeleri yer almaktadır. Söz konusu ders kitabına göre çekim ekleri şu şekilde dörde ayrılmaktadır:

- Sözcüklere çoğul anlamı katan ekler,
- Adları çekimlemeye yarayan durum ekleri,
- Tamlama ekleri,
- Eylem çekimlerine yarayan kip ve kişi ekleri.

Turkish Studies

MEB 2005'te çekim ekleri "eklendikleri kökün veya gövdenin anlamında değişiklik yapmayan, sadece diğer sözcüklerle anlam ilişkisini sağlayan eklerdir" şeklinde tanımlanmıştır. Söz konusu ders kitabına göre çekim ekleri " fiil (eylem) çekim ekleri ve isim (ad) çekim ekleri olmak üzere iki grupta incelenmektedir" (Balta vd., 2005a: 22-25).

MEB 2006'da çekim ekleri konusunda tanımlayıcı açıklamalar yer almamaktadır. Ancak kitapta çekim eklerinin yer aldığı bir şekilde bu ders kitabında da, çekim ekleri konusunda MEB 2005'tekine benzer bir sınıflandırma düşünüldüğü görülmektedir. Sözü edilen şekilde çekim ekleri, isim çekim ekleri ve fiil çekim ekleri olarak sınıflandırılmış; isim çekim ekleri olarak "hâl, çokluk, iyelik, vasıta" eklerine yer verilmiştir (Acar vd., 2006:72).

Geleneksel dil bilgisi çalışmalarında çekim ekleri, isim çekim ekleri ve fiil çekim ekleri olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Ders kitaplarında da çekim eklerinin sınıflandırılması konusunda geleneğe uyulduğu ve bu türden eklerin temelde isim çekim ekleri ve fiil çekim ekleri olmak üzere iki gruba ayrıldığı görülmektedir.

İsim Çekimi

Gencan (1992: 43)'da "çekim eklerinin görevleri"nden söz edilirken kullanılan "adları çekimlemeye yarayan durum ekleri" ifadesinden, hâl eklerinin isim çekim eki olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu ifade dışında ad tamlaması bahsinde tamlayan ve tamlanan eklerinden, adlar kısmında ise (varlıkların sayılarına göre), "çoğul" ekinden söz edilmektedir. Kitapta, adları çekimlemeye yarayan ekler olarak görülen durum eklerinden "adın durumları" başlığı altında söz edilmekte ve "yalın durum, -i durumu, -e durumu, -de durumu ve -den durumu" olmak üzere ismin beş hâlden söz edilmektedir (Gencan, 1992: 87-91).

MEB 2005'te isim çekim ekleri olarak *hâl, soru, çoğul, iyelik, aitlik* ve *eşitlik* ekleri olarak ele alınmaktadır. "Hâl (Durum) Ekleri" başlığı altında, "yalın hâl, ilgi hâli, yükleme (belirtme) hâli, yaklaşıma hâli, bulunma hâli, ayrılma hâli" alt başlıkları bulunmaktadır (Balta vd., 2005a: 26-27).

MEB 2006'da yer alan ve çekim eklerini gösteren bir şemadan söz konusu kitabın isim çekim ekleri olarak *hâl ekleri, çokluk eki, iyelik ekleri* ve *vasıta ekini* kabul ettiği anlaşılmaktadır. Yine aynı şemada ismin hâlleri de yer almakta ve "yalın hâli, belirtme hâli, yönelme hâli, bulunma hâli, ayrılma hâli, ilgi hâli, eşitlik hâli" şeklinde sıralanmaktadır (Acar vd., 2006:72).

Yukarıda yer alan bilgilerden de anlaşılacağı üzere, incelenen ders kitaplarında isim çekim ekleri konusunda yapılan sınıflama ve tanımlarda birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Aynı zamanda çeşitli seviyelerdeki dil bilgisi kitaplarında, dil bilgisi sözlüklerinde ve konuyla ilgili akademik yayınlarda da terimden sınıflandırmaya çeşitli farklılıklar olduğu gözlemlenmektedir.

Tahsin Banguoğlu (2007:188-361), isim çekim eklerini "adlarda çekim" başlığı altında toplamak ve iki grupta incelemektedir: a. iççekim hâlleri: kim hâli, kimi hâli, kime hâli, kimde hâli, kimden hâli, kimin hâli; b. dışçekim hâlleri: kimle hâli, kimce hâli, kimli hâli, kimsiz hâli. İyelik eklerini "iyelik zamirleri" adı altında zamirler arasında değerlendiren yazar; çokluk ekini ise "1er adları" başlığıyla isimden türeme isimler arasında ele alır.

Muharrem Ergin (2004: 127-130), isimlerin gramer kategorilerini *sayı, cinslik, belirtme, hâl, iyelik* ve *soru* olmak üzere altı grupta ele almakta ve "Türkçede isim kök ve gövdeleri kullanım sahasına tek başına olmadıkları zaman dört çeşit çekim şekli ile çıkmakta, dört çeşit çekim eki almaktadır. Bu dört çeşit şekil çokluk, hâl, iyelik, soru; bunları yapan çekim ekleri ise çokluk eki, hâl ekleri, iyelik ekleri, soru ekidir" diyerek Türkçedeki isim çekim eklerinin dört grupta toplandığını ifade etmektedir.

Süer Eker, “Çağdaş Türk Dili” adlı kitabında “ad ve ad soylu sözcüklerin çekimi” başlığı altında “ad ya da ad soylu sözcüklere bağımlı biçim birimlerinin eklenmesine ad çekimi (declensions of nouns) adı verilir. Ad çekimi Türkçede durum, iyelik, çokluk, soru ve aitlik kategorilerinde gerçekleşir” ifadelerine yer vermekte; söz konusu başlık altında “ek eylem”i de ele almaktadır (Eker, 2003: 294-298). Ek fiilin isim çekim eki olduğu özellikle vurgulanarak, benzer şekilde bir sınıflandırma da Demir ve Yılmaz (2006: 182-187) tarafından yapılır.

Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)”nde (2003: 256), isim çekim eklerini “işletme ekleri” başlığı altında ele alarak; bu ekleri “cümlede adlar ile adlar veya adlar ile fiiller arasında geçici ilişkiler kuran işletme ekleridir” şeklinde tanımlamaktadır. Korkmaz’a göre Türkiye Türkçesinin işletme ekleri *çokluk*, *iyelik*, *aitlik*, *soru* ve *ad işletimi ekleridir*.

Kerime Üstünova (2008: 67-68), da isim çekim eklerini ele aldığı “Ad İşletimi” adlı eserinde Ergin, Banguoğlu, Gemalmaz, Eker, Hengirmen, Demir, Koç ve Sertkaya’nın sınıflandırmalarına yer vererek; isim çekim eklerinin sınıflandırılması konusunda Türkoloji alanında birlik sağlanamadığını ileri sürmektedir. Yazara göre bu durum dil bilgisi derslerinde eklerin öğretimini zorlaştırmaktadır. Söz konusu eserde Üstünova isim çekimiyle ilgili unsurları “ad işletme ekleri, ad işletme edatları ve ulam ekleri” olmak üzere üç gruba ayırmaktadır (Üstünova 2008: 50-52).

İncelediğimiz ders kitaplarında olduğu gibi, konuyla ilgili çeşitli akademik çalışmalarda da isim çekim eklerinin sınıflandırılması konusunda farklı anlayışlar bulunmaktadır. Ancak incelediğimiz akademik çalışmalarda, eşitlik ve vasıta eklerinin hâl kategorisi dışında sınıflandırılışına rastlamadık. Dolayısıyla MEB 2005’te *eşitlik ekinin*, MEB 2006’da ise *vasıta ekinin hâl* kategorisi dışında farklı isim çekim ekleri olarak sınıflandırılması, söz konusu ders kitaplarının bu konudaki tercihlerinin keyfi olduğunu düşündürmektedir.

Hâl

Ders kitaplarında isim çekim eklerinin sınıflandırılması dışında, eklerle ilgili tanımlarda ve bu eklerin kullanımıyla ilgili olarak verilen örneklerde de problemler görülmekte ve söz konusu problemler daha çok hâl ekleriyle ilgili kısımlarda yoğunlaşmaktadır.

Hâl ekleri konusunda, ders kitaplarında karşımıza çıkan problemlerden birisi Gencan (1992)’da “yalın durum, MEB 2005 ve MEB 2006’da “yalın hâl olarak adlandırılıp; tanımlanan durumla ilgilidir. Gencan (1992: 87)’da bu durumla ilgili olarak “ek almamış ad yalıdır” ifadesi kullanılmıştır. MEB 2005’te önce “adın, ad durum eklerinden herhangi birini almamış hâlidir” denilmekte; daha sonra ise tanım “ismin hâl eki almamış biçimidir” şeklinde verilmekte ve “yalın hâlde bulunan isimler cümlede özne ya da belirtisiz nesne görevini üstlenir” açıklaması yapılmaktadır. İsim çekim ekleriyle ilgili bir tablonun yer aldığı MEB 2006’da ise “yalın hâlin ek almadığı”, söz konusu hâl ekinin karşısındaki kısımda çizgilerle belirtilmektedir. (Balta vd., 2005a: 26; Balta vd., 2005b: 20; Acar vd., 2006: 72).

Türkçedeki yalın hâl, geleneksel dil bilgisi çalışmalarında da görünüşte eksiz olduğu için, dilciler tarafından çelişkili biçimlerde tanımlanıp; açıklanmaktadır. Pek çok dilci isim hâllerinin “adların, söz dizimi içinde yüklemle, edatlarla, bazen de başka adlarla ilişkilerine göre girdikleri biçimler” olduğunu göz ardı ederek ek almamış bütün isimleri yalın hâlde kabul etmektedir (Durgut, 2004: 76; Kahraman, 1999: 285).

Geleneğe dayalı çalışmalarda hâl kategorisinde ele alınan konular, öncülüğünü Chomsky'nin yaptığı *Üretken Dönüşümlü Dilbilgisi* kuramı çerçevesinde de ele alınması gereken bir kategori olarak görülür (Uzun, 2000:190). Söz konusu dil bilgisi kuramı içerisinde yer alan “Yönetme ve Bağlama kuramının bir alt kuramı olan Durum Kuramı, cümlelerde ad öbeklerinin hangi durumu yüklediklerini, durum yükleyicilerinin neler olabileceğini ve durum yüklemenin yapısal özelliklerini düzenleyen bir alt kuramdır” (Aydın, 1997: 6).

Durum kuramı ad öbeklerinin biçim bilimsel görünümünü, onların öbek yapı konumlarıyla olan etkileşimi sonucu söz diziminde ortaya çıkan biçimlenmeler olarak görür. Buna göre dil bilgisinde *soyut* ve *biçim bilimsel* olmak üzere iki tür durum söz konusudur. Türkçede, *yalın* ve *belirtme* olmak üzere iki *soyut durum*; *yönelme*, *kalma* ve *çıkma* olmak üzere de üç *biçim bilimsel durum* bulunmaktadır.

Ders kitaplarında eksiz olarak gösterilen *yalın hâl*, dil bilimi incelemelerinde *sıfır biçimbirimi*yle ifade edilmektedir ve *özne* konumundaki dil birimlerinin girdiği bir durum çeşididir. Bu yüzden sadece *ad* ve *zamir* görevini üstlenmiş dil birimleri, *yalın hâlde* bulunabilmektedir. Söz konusu dil birimlerinin bu durumu yüklenebilmeleri için, belirli bir söz dizimi konumunda olmaları gerekmektedir. Başka bir ifadeyle “yalın durumda bulunan bir adın, cümledeki başka ögeyle mutlaka bağlantısı olmalıdır. Ona bu durumu yükleyen bir dil birimi bulunmalıdır. Bu da, eylemdir / yüklemidir” (Uzun, 2000: 190-192; Üstünova, 2007: 736-737).

Gencan (1992: 57)'daki “nesnelere *yalın* durumda ve *-i* durumunda olmak üzere iki durumda bulunur” ve MEB 2005'teki “yalın hâlde bulunan isimler cümlede özne ya da belirtisiz nesne görevini üstlenir” ifadeleri de problemleri göstermektedir. Çünkü “adın ekli ya da eksiz belirtme durumuna girmesi, nesne olmanın koşulu olarak görülür. Özne ile nesne arasındaki temel fark öznenin *yalın* durumda, nesnenin ise belirtme durumunda oluşudur” (Üstünova, 2007: 744). Bu yüzden eksiz belirtme durumundaki nesnelere, nesne (yükleme) durumunda sayılmalıdır (Kahraman, 1999: 285).

Gencan (1992)'da “*-i*”, MEB 2005'te “yükleme (belirtme) hâli”, MEB 2006'da ise “belirtme hâli” olarak adlandırılan hâl de Türk dil bilimi alanında sıklıkla tartışılan unsurlardan birisidir. Karahan (1999: 605-611) yükleme ve ilgi hâli eklerini ele aldığı çalışmasında söz konusu eklerin “diğer hâl ekleri gibi ileriye doğru münasebetler kuran ekler olmadığını, fonksiyonlarının eklendikleri kelimelerle sınırlı” olduğunu belirterek; yükleme ve ilgi hâli eklerinin hâl kategorisi içerisinde değerlendirilmemesi gerektiğini söylemektedir.

Geleneksel dil bilgisinde kullanılan farklı terimler karşısında, “Türkiye Türkçesinde +{A} Durum Biçimbirimi” adlı kitabında “yükleme veya belirtme durumu kargaşası” alt başlığını kullanan Boz (2007: 54-57); Karahan (1999) ve Baba'nın (2001) çalışmalarına da işaret ederek; “belirtmenin bir durum ulamı olmadığını, yükleme ve belirtme terimlerinin ayrı ayrı kavramları karşıladığını” ifade eder.

Konuyu, “Durum Kuramı” çerçevesinde ele alan Aydın (1997: 12-17) ise, Türkçede belirtme durumunun *soyut* ve *biçim bilimsel* olmak üzere iki farklı görünüm sergilediğini, bu durumun özellikle Türkçenin ikinci dil olarak öğretimi başta olmak üzere Türkçe öğretiminde sıkıntı yarattığını; bu yüzden öğretimde bu hususa dikkat edilmesi gerektiğini belirtir.

İncelediğimiz ders kitaplarından MEB 2005 ve MEB 2006'da belirtme hâli ekinin “-i, -u, -ü” olduğundan söz edilerek belirtme durumunun “sıfır biçim birimli (veya biçimcikli)” görünümü göz ardı edilmektedir. “... Hâlbuki yükleme ve ilgi hâlinin, diğer hâllerden farklı olarak hem ekli hem de eksiz yapılabildiği gramerlerimizde ifade edilmektedir.” (Karahan, 1999: 608). Nitekim Ergin (2004: 230) söz konusu durum için “ismin geçişli bir fiilin tesirinde olan bu hâl bazen ekli bazen eksiz olur” demektedir. Kerime Üstünova (2008: 182-183) da “Ad İşletimi” adlı kitabında bu hâli, *adı eyleme bağlayan ekler* içerisinde göstererek; *nesne durumunu* (birincil) olarak adlandırır ve “... {-Ø}/{-I}”lı birincil nesne durumları geçişli bir eylemin yaptığı işten etkilenerek belirtme işlevini üstlenen adın bulunduğu durumdur” tanımını yapar.

Gencan (1992)'da “-e durumu, -de durumu ve -den durumu olarak adlandırılan isim hâl eklerinin, MEB 2005'te “yaklaşma hâli, bulunma hâli, ayrılma hâli”; MEB 2006'da ise “yönelme hâli, bulunma hâli, ayrılma hâli” şeklinde adlandırıldığı görülmektedir (Gencan, 1992: 87; Balta vd., 2005a: 26-27; Acar vd., 2006:72). Adlandırmada görülen farklılıkların yanında, MEB 2005'te yer alan bu eklerle ilgili açıklamalar söz konusu eklerin işlevlerini ortaya koymakta oldukça yetersiz görünmektedir. Ayrıca bu ekleri alan kelimelerin cümle içindeki görevleri sadece dolaylı tümleç ve zarf tümleci olmakla sınırlı değildir. Birçok dilciye göre söz konusu eklerin yer aldığı kelimeler nesne göreviyle de karşımıza çıkabilmektedir.

Ders kitaplarından MEB 2005 ve MEB 2006'da *ilgi hâli* olarak verilen biçim birimi, Gencan (1992: 88-91)'da “ad tamlaması” konusu içerisinde ele alınmıştır. Bu biçim biriminin hâl ekleri içerisinde değerlendirilip değerlendirilmeyeceği Türkoloji alanında da tartışma konusudur. Ancak ekin incelediğimiz bütün ders kitaplarında *-In* olarak gösterilmesi, Gencan (1992)'da söz konusu ekin *-nIn* biçimindeki ilk *n* sesinin yardımcı ses olduğunun söylenmesi; MEB 2005'te ise parantez içinde *-(n)In* şeklinde verilmesi yanlıştır. Çünkü “bütün Türk lehçe ve şivelerinde genel ilgi hâli eki *-nIn* ekidir. *-in* şeklindeki ekler sadece Türkiye Türkçesinde kullanılan ikinci bir ilgi hâli ekleridir. ... Baştaki *-n* sesinin kaynaştırma ünsüzü olarak gösterilip öğretilmesi Türkçenin yapısına uygun değildir” (Karaörs, 2005: 36).

İyelik ve Aitlik

Gencan (1992: 139)'da iyelik ekleri “tamlanan eki” olarak adlandırılmış, zamirler konusu içerisinde tekrar değinilerek “... tamlanan eklerini {-im, -in, imiz, -iniz} iyelik adlı sayanlar var” denilmiştir. Aitlik eki ise ilgi adlı olarak adlandırılmış ve ders kitabında kelime olarak kabul edilen bu ek için “malı mülkü olan varlığın yerini tutar; iyelik ve ilgi anlamı taşır” ifadeleri kullanılmıştır.

İyelik ekleri MEB 2005'te “varlık ya da kavramların kime ait olduğunu belirten eklerdir” şeklinde tanımlanmaktadır. Aitlik eki konusunda da “bu ek geldiği sözcüğe iyelik eklerinin kattığı anlama yakın bir anlam yükler, aitlik bildirir” ifadeleri kullanılmıştır (Balta vd., 2005a: 27; 2005b: 22-24).

İyelik ve aitlik ekleri konusunda eklerin adlandırılması, yapım veya çekim eki olarak değerlendirilmesi, ek veya kelime sayılması gibi tartışmalar bir yana bırakıldığında ilk problem olarak *işlevlerinin belirlenmesi* görünmektedir. Çünkü ders kitaplarında, iyelik eklerine yüklenen *başka bir varlığa ait olmayı gösterme* işlevi bu eklerin diğer işlevlerinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Oysa, iyelik ekleri “iyelik, kişi ve sayıyı aynı anda göstermektedirler” (Demir ve Yılmaz, 2006: 183). Bu sebeple ders kitaplarında yapılan açıklamalarda bu işlevlere de değinilmesi gerekmektedir.

İyelik ekleri konusundaki bir başka problem ise teklik üçüncü kişi iyelik ekindeki *s* sesiyle ilgilidir. Gencan (1992)'da "tamlanan eki" olarak gösterilen bu ekin "-sI" biçiminde yer alan *s* sesinin, hem bu ders kitabında hem de MEB 2005 ve MEB 2006'da yardımcı ses olduğu ileri sürülmektedir. Ancak Tekin'e (2003: 137) göre, 3. kişi iyelik ekinde görülen bu *s* sesi "Ana Türkçede de var olan ancak daha sonra kullanımdan düşen çokluk eki -s'nin kalıntısıdır." Üstelik ünlü çatışmasını önlemek için büyük bir çoğunlukla *y* sesi kullanılırken, sadece burada sistem dışına çıkılarak *s* sesinin tercih edilmesi anlamsız görünmektedir (Ercilasun, 2000: 220).

Çokluk

Geleneksel dil bilgisinde isim çekim ekleri arasında sayılan çokluk ekine, ders kitaplarından Gencan (1992)'da söz konusu bölümde değinilmemiş, ancak çekim ekleri ele alınırken "-ler, -lar" sözcüklere çoğulluk anlamı katıyor" açıklaması yapılmıştır. Konuyu isim çekimiyle ilgili kısımlarında ele alan MEB 2005 ve MEB 2006'da ise verilen bilgiler oldukça yetersizdir. MEB 2005'te de "çoğul eki" başlığı altında "isimlerin çoğul şekillerini oluşturur" şeklinde bir açıklama söz konusudur. MEB 2006'da, ise çekim eklerini gösteren şemada "isim çekim ekleri" başlığı altında "çokluk eki" alt başlığıyla verilmiş ve ilgili kısımda "-lar, -ler" ekleri yer almıştır.

Çokluk kategorisine, Gencan (1992) ve MEB 2005'te isim (ad) konusu işlenirken "varlıkların sayılarına göre adlar" adlı kısmında yeniden değinilir. Burada Gencan (1992) adları "tekil ve çoğul adlar" olmak üzere iki çeşide ayırırken; MEB 2005 "topluluk adları"nı da ekleyerek üç grupta inceler. Her iki kitaba göre de "tekil ad" tek bir varlığı; "çoğul ad" ise birden çok varlığı karşılamaktadır. Gencan (1992)'da konunun devamında "dilimizde bütün sözcükler tekildir" açıklaması yapılmakta; MEB 2005'te ise "-ler, -lar" ekinin "diğer anlamları" sıralanmaktadır (Gencan, 1992: 85; Balta vd., 2005b: 19).

Sayı kategorisinin incelediğimiz ders kitaplarında olduğu gibi tekil, çoğul karşıtlığıyla ele alınması Uzun'a (2004: 125) göre sorunludur. Çünkü bir kelimenin aynı anda hem tekil hem de çoğul olması mümkün değildir. "Bunun çözümü, tekilğin göstereninin yokluk olduğunu söylemektir ki modern dil bilgisinde sıfır eki denilen kavram da zaten buna işaret eder."

Erkman-Akerson (2000: 98) "-IAr" ekiyle yapılan çokluğun, bir adın karşıladığı kümemin hepsini kapsayabileceği gibi grubun belirli bir kısmına da göndermede bulunabileceğini belirterek ekin çoklukla ilgili farklı işlevlerinden söz etmektedir. Söz konusu işlevlerin ortaya çıkabilmesi için de "birçok bazı gibi kelimeler kullanılarak dilin farklı katmanlarından yararlanılmaktadır." Bu sebeple çokluk kategorisi işlenirken yalnızca biçim bilgisi ilişkisi, değil, söz dizimi ilişkileri de göz önünde bulundurulmalıdır (Kerimoğlu, 2008: 153).

Ders kitaplarından MEB 2005'te çokluk ekinin, çokluk işlevi dışında "abartma, yaklaşıklık, aile, saygı gibi anlamlara da geldiğinin söylenmesi ve bunun çokluk kategorisinde ifade edilmesi de doğru değildir. Kerimoğlu'ya (2008: 153) göre "çokluk ekinin (+IAr) çokluk dışındaki işlevleri (saygı, aile vb.) -çokluk kavramından doğsalarda- başka kategorilere aittir. Eklerin işlevlerinin kategori ya da çekim bölümlerinde yeri olmamalıdır."

Fiil Çekimi

Gencan (1992)'da fiil çekimi konusuna önce "çekim eklerinin görevleri"nden söz edilirken değinilmekte ve fiil çekim eki olarak kip ve kişi ekleri sayılmaktadır. Daha sonra "eylemler" başlığı altındaki elli sayfalık bir bölümde fiil türü üzerinde durulmakta, bu arada da fiil çekim ekleri olduğu belirtilen kip ve kişi ekleri üzerinde ayrıntıyla durulmaktadır. Kitapta, kip ve kişi eklerinden sonra "soru" başlığı yer almakta; fiillere soru ekinin getiriliş şekli "eylemlerde soru" alt başlığıyla ayrıntılarıyla anlatılmaktadır (Gencan, 1992: 43;141-191).

MEB 2005'e göre fiil çekiminde kullanılan ekler kip ve zaman ekleri, kişi ekleri ve soru eki olmak üzere üç çeşittir. "fiil çekim ekleri" başlığı altında ele alınan söz konusu ekler "eylemlere gelen çekim ekleridir. Eylemin anlamını değiştirmez. Eyleme kişi, kip, zaman anlamı katar" şeklinde tanımlanmaktadır (Balta vd., 2005a: 25-26).

MEB 2006'da, daha önce isim çekim ekleri kısmında sözünü ettiğimiz çekim eklerini gösteren bir şemada "fiil çekim ekleri" başlığı altında "fiil kipleri" ve "şahıs ekleri" sıralanmaktadır (Acar vd., 2006: 72). Bu ders kitabında diğer ders kitaplarından farklı olarak çekim ekleri içerisinde "soru eki"ne yer verilmemiştir.

Kip

Ders kitaplarında *fiil çekim ekleri* arasında yer verilen *kip* konusunda açıklamalar oldukça sınırlıdır. Gencan (1992: 145)'da "eylemler zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle biçimlenir. Bu biçimlerin her birine kip denir. Türkçede dokuz kip vardır" ifadeleri bulunmaktadır. MEB 2005'te ise "dilimizde haber (bildirme) ve dilek (tasarlama) olmak üzere iki çeşit kip vardır. Haber kipleri geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman olmak üzere dört ana zamanda toplanır. Dilek kipleri istek, şart, gereklilik, emir kipi olarak dört çeşittir" açıklamaları yer almaktadır (Balta vd., 2005a: 44). Her iki kitapta da daha sonra "kip eklerinin neler olduğu" ve bunların "nasıl çekimlendiği" konularına yer verilmektedir. MEB 2006'da ise sadece kip ekleri yer almaktadır.

Konuşan kişi cümle şeklinde somutlaştırdığı önermesine kendi bakış açısını da ekler. Konuşmacının kurduğu cümlelere kattığı niyet, istek, ihtimal, mecburiyet gibi bakış açıları dil biliminde kip olarak adlandırılır. Başka bir ifadeyle kip, konuşanın önermeye kattığı tutumu ortaya koyan; cümlede söylenen olgu ya da olayı konuşucunun nasıl dile getirdiğini gösteren biçimdir (Erkman-Akerson ve Ozil 1998: 55; Uzun 2004: 150; Huber, 2008: 263).

Zeynep Korkmaz da "Gramer Terimleri Sözlüğü"nde (2007: 148) *kipi* "kök ve gövde durumundaki fiilin bildirdiği oluş ve kılışın; konuşan dinleyen ya da kendisinden söz edilen şahıslar açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren gramer kalıbı, bir anlatım biçimi" şeklinde tanımlamaktadır. Dilaçar'a (1971: 106-107) göre "kip, fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istediğini bildirdiği için ruh durumlarının sayısı kadar kip vardır"

Yukarıda yer alan tanımlardan da anlaşılacağı üzere dil bilimi açısından kip, cümlede yer alan konuşanın ruh durumunu ve fiilin bildirdiği oluş veya kılış karşısındaki tutumunu yansıtır. Buna göre ders kitaplarında ifade edildiği gibi kipler fiilin girdiği kalıplardan ibaret değildir. "Kiplerin yalnızca eklerle sınırlanması olaya tümüyle yapısal bir açıdan bakmak anlamına gelir; oysa dille ilgili olayların bütünlüğü salt yapısal bir yaklaşımla sağlanamaz" (Kocaman, 1983: 81). Bunun yanında yine ders kitaplarında belirtildiği gibi sınırlı sayıda (dokuz) değil, konuşucunun cümleye yansıttığı ruh hâli kadar kip vardır.

Ders kitaplarında *haber* veya *bildirme* kipleri olarak adlandırılan kiplerin çeşitli zaman adlarıyla adlandırılması ve söz konusu kiplere zaman olgusu yüklenmesi diğerlerinin ise zaman mefhumu ifade etmediğinin söylenmesi, geleneksel dil bilgisi anlayışını yansıtan; ancak dil bilimi açısından kabul görmeyen bir tutumdur. Birleşik zaman şeklindeki adlandırmalar ise bugün geleneksel anlayışta bile kabul görmemektedir.

“Türkiye Türkçesi üzerine yazılan birçok gramerde zaman olarak adlandırılan sistemin, geçerli zaman ölçütleri ile açıklanamayacağını gören bazı araştırmacılar, yeni yollar aramaya başlamışlardır” (Uğurlu, 2003: 125). Günümüz dil bilimi çalışmalarında geleneksel anlayışta birbirine karışmış olarak verilen *zaman*, *görünüş* ve *kip* birbirinden ayrı dil bilgisi kategorileri olarak ele alınıp incelenmektedir (bkz. Erkman-Akerson, 2000: 142-152; Lyons, 1983: 273-285; Uzun, 2004: 143-167; Vardar, 2002; Uğurlu, 2003). Ancak söz konusu çalışmalarda “birbiriyle sıkı ilişkiler içinde olan” bu üç kategorinin “kesişme noktaları” da değerlendirilmektedir.

İncelediğimiz ders kitaplarında, kip ekleri olarak sıralan biçim birimlerinin sunulduğunda da çeşitli problemler bulunmaktadır:

Gencan 1992 ve MEB 2005’te geniş zaman eki olarak “-r” verilmiş ekin “-Ar” şeklinde yer alan ünlüler yardımcı ses olarak kabul edilmiştir. Ancak Ergin (2004: 292), Korkmaz (2003: 638) ve Eker (2003: 301) söz konusu ekin “-r” ve “-Ar” şeklinde iki biçiminden söz etmektedir. Yine söz konusu ders kitaplarında şimdiki zaman eki olarak sadece “-yor” ekine yer verilerek; “-mAdA” ve “-mAktA” biçimlerine değinilmeyişi de bir eksiklik tir.

Ders kitaplarında görülen başka bir problem ise *emir kipi* ile ilgilidir. Her üç ders kitabında da emir kipinin teklik ve çokluk birinci kişilerine yer verilmemiş; bu duruma sebep olarak da “kişinin kendisine emir veremeyeceği” (Gencan, 1992: 153); “emir kipinin bu kişilerde çekiminin olmaması” gösterilmiştir (Balta vd., 2005a: 49). Ancak Türkçenin en eski devirlerinden beri bütün kişilerde emir çekimi vardır (Ergin, 2004: 304-308; Korkmaz, 2003: 665-676; Ercilasun, 1995: 61- 66). Bu yüzden, “*emir kipi teklik ve çokluk birinci kişilerde çekimlenmemektedir* yargısı, modern Türkiye Türkçesi için bir kabulden ibarettir. Tarihsel olarak Türkçede emir paradigması tamdır; birinci kişileri de vardır” (Yılmaz, 2007: 212).

Emir kipinin teklik ve çokluk birinci kişilerinde eklerin gösterilmeyişi ders kitaplarında *istek kipi* nin sunulduğunda da sıkıntı yaratmaktadır. Gencan (1992: 151-152)’da “istek kipinin birinci kişisinin eklerinde de değişiklik olmuştur: Bugün tekil birinci kişinin eki kaynaştırma harfiyle -yim’dir.... Eskiden bu ek yalnız -em idi.... İstek kipinin çoğul birinci kişi eki bugün -lim’dir” açıklamaları yer almaktadır.

MEB 2005’te “İstek kipinin eki uyuma bağlı olarak -a , -e şeklinde değişir” açıklamasından sonra verilen örnek cümledeki “gerçekleştiririm” kelimesinde sondaki “e” ünlüsü istek eki olarak gösterilmiştir. MEB 2006’daki çekim ekleri şemasında da istek kipinin eki “-a, -e” olarak gösterilmiştir. Teklik ve çokluk birinci kişilerinin çekiminde “-A” istek eki kabul edilerek emir eki “-AyIm”, “-yIm” şeklinde; “-Allm” ise “-Ilm” şeklinde yer almaktadır. (Balta vd., 2005a: 48; Acar, M. vd., 2006:72). Bu iki ders kitabında yer alan ifadelerden de, istek kipinin teklik ve çokluk birinci kişilerinin çekiminde “-A” istek eki kabul edilerek Gencan (1992)’da olduğu gibi, “-yIm” ve “-Ilm” biçimlerinin kişi eki olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Korkmaz’a (2003: 650) göre “bugün Türkiye Türkçesinin yazı dilinde istek kipinin 1. şahıs teklik ve çokluk şekilleri yaygın olarak Eski Türkçede hem emir hem de istek bildiren -AyIn ekinden gelme -AyIm ekiyle karşılanmaktadır. Bunun çokluk biçimi -Allm’dır.”

Kişi

Fiil çekim ekleri başlığı altında yer alan başka bir kategori de kişi kategorisidir. İncelenen ders kitaplarında kip kategorisinin sunulduğunda olduğu gibi kişi ekleriyle ilgili ifadelerde de farklılıklar ve çeşitli problemler görülmektedir:

Gencan (1992: 143-153)'da "kişi ekleri" olarak adlandırılan söz konusu ekler, "eylemlerde işi, oluş ve kılışı yapan varlığa kişi adı verilir" şeklinde tanımlandıktan sonra, bütün fiil kiplerinde eklerin nasıl yer aldığı tek tek incelenmiş ve "kişi ekleri" başlığı altında bir çizelgede topluca gösterilmiştir. Söz konusu tabloda Gencan (1992: 153), ekleri dört çeşide ayırmıştır. Kitaba göre I. çeşit ekleri "-dili geçmiş kipi ve dilek-koşul kipi", II. çeşit ekleri "-mişli geçmiş, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman ve gereklilik kipleri", III. çeşit ekleri "istek kipi", IV. çeşit ekleri ise "buyuru kipi" almaktadır.

MEB 2005'te kişi ekleri "1. grup kişi ekleri" ve "2. grup kişi ekleri" alt başlıklarıyla verilmiştir. Bu ders kitabına göre görülen geçmiş zaman ve şart kipinin dışında birinci grup kişi ekleri kullanılmaktadır. İkinci grup kişi ekleri ise sadece görülen geçmiş zaman ve şart kipinin çekiminde kullanılmaktadır (Balta vd., 2005a: 26).

MEB 2006'da, yukarıda sözü edilen fiil çekim eklerini gösteren şemada "şahıs ekleri" alt başlığıyla MEB 2005'te iki grupta ele alınan ekler yer almaktadır. Ancak bu şemada hangi tip şahıs ekinin hangi fiil kip veya kipleriyle kullanılacağına dair bir açıklama bulunmamaktadır (Acar vd., 2006:72).

Kişi eklerinin incelenen dil bilgisi kitaplarından ilkinde dört, diğerlerinde iki grupta ele alınması, daha ilk bakışta söz konusu kitaplar arasında farklılıklar olduğunu gözler önüne sermektedir. Kişi ekleri konusuna yer veren çeşitli dil bilgisi kitaplarında (Ergin, 2004: 282-288; Korkmaz, 2003: 570-573) köken bakımından yapılan sınıflandırmalarda, bahsedilen eklerin zamir iyelik ve emir kökenli olmak üzere üç grupta incelendiği görülmektedir. Konuya eklerin günümüz Türkiye Türkçesindeki görünümü açısından yaklaşan kimi eserlerde (Eker, 2003: 302-3003; Demir ve Yılmaz, 2006: 191-194; Korkmaz, 2007: 201-202; Vardar 2002: 136; vb.) ise emir ve istek çekimi ayrılarak dört grup ekten söz edilmektedir.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere ders kitaplarından Gencan (1992)'da kişi eklerinin dört grupta ele alınması kişi eklerinin Türkiye Türkçesindeki görünümü açısından doğru görünmektedir. Diğer iki ders kitabında ise bu konuda bir eksiklik söz konusudur. Ayrıca emir çekiminde kişi kategorisini de karşılayan eklerin aslında kip ekleri olduğunun (bkz. Ergin, 2004: 288; Korkmaz, 2003: 572) belirtilmemiş olması ders kitaplarında görülen başka bir eksikliklerdir.

Sonuç

Ortaöğretim dil bilgisi kitapları üzerinde gerçekleştirdiğimiz bu araştırma, incelenen ders kitaplarında biçim bilimi alanıyla ilgili konularda çeşitli eksiklik ve problemler bulunduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu problemlerin çoğu, ele alınan konuların geleneksel dil bilgisinin bakış açısıyla değerlendirilerek; tanım ve açıklamalarda dil biliminin terimleri yerine, geleneksel dil bilgisinin belirsizlik ve çelişkilerle dolu ifadelerine yer verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında ders kitaplarındaki birçok bilgi, Türklük bilimi alanında yapılan çalışmaların ortaya koyduğu bilgilerle de çelişmektedir.

Ders kitaplarında tespit ettiğimiz bu eksiklik ve problemler, dil bilgisi ders kitaplarının hazırlanmasında temel ölçü olarak dil biliminin ilke ve yöntemleri alınması gerektiğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Buna göre, hazırlanacak olan ders kitaplarında yapılacak tanım, açıklama ve sınıflandırmalar dil bilimi kaynaklı olmalı, kullanılacak terimler, biçim biliminin çalışmalarında kullanılan terimlerle örtüşmeli; ders kitaplarında söz konusu bilim alanıyla bağdaşmayan tanım, terim ve açıklamalara yer verilmemelidir. Ayrıca ders kitaplarındaki bilgilerin, Türklük bilimi alanında yapılan çalışmaların ortaya koyduğu bilgilerle de çelişmemesine ve söz konusu bilgilerin Türk diliyle ilgili en son araştırmalara dayandırılması hususuna da dikkat edilmelidir.

Turkish Studies

KAYNAKÇA

- ACAR, M. Vd. (2006). *Ortaöğretim Dil ve Anlatım 9. Sınıf*. Sakin Öner (Editör). Ankara: MEB Yayınları.
- ADALI, O. (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler* (2. Basım). İstanbul: Papatyayayınları
- AKSAN, D. (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- AYDIN, Ö. (1997). Anadili Eğitimi, Yabancı Dil Öğretimi ve Evrensel Dilbilgisi. *Dil Dergisi*, 54, 23-30.
- BABA, O. (2001). Tamlayan Durumu Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili*, 14 (83), 29-33.
- BALTA, A. Vd. (2005a). *Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili Lise I*. Sakin Öner (Editör). Ankara: MEB Yayınları.
- BALTA, A. Vd. (2005b). *Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili Lise II*. Sakin Öner (Editör). Ankara: MEB Yayınları.
- BANGUOĞLU, T. (2007). *Türkçenin Grameri* (8. Basım). Ankara: TDK Yayınları: 528.
- BAYRAV, S. (1998). *Yapısal Dilbilimi* (2. Basım). İstanbul: Multilingual.
- BOZ, E. (2007). *Türkiye Türkçesinde +{A} Durum Biçimbirimi*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- BUSSMANN, H. (1998). *Routledge Dictionary Of Language And Linguistics*. (İngilizceye Çev.: Trauth, G. And Kazzazi, K.). London: Routledge.
- BÜYÜKKANTARCI OĞLU, N. (2000). Türkçe Sözcük Biçimlenmesinde Düzlemler ve Türetmeler. *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 81-94.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6th Edition). Malden – Oxford: Blackwell.
- DEMİR, N. ve YILMAZ, E. (2006) *Türk Dili El Kitabı* (3. Baskı). Ankara: Grafiker.
- DİLAÇAR, A. (1971). Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi. *TDAY Belleteri*, 1971, 83-145.
- DURGUT, H. (2004). Türkçede Yalın Hâl Kavramı Üzerine. *TDAY Belleteri*, 2004/II, 71-78.
- EKER, S. (2003). *Çağdaş Türk Dili* (2.Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERCİLASUN, A.B. (1995) Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine. *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı I*. Ankara: TDK Yayınları, 61-66.
- ERCİLASUN, A.B. (2000). Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses. *Hasan Eren Armağanı*. Ankara: DK Yayınları, 128-135.
- ERGİN, M.(2004). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basın/ Yayım/ Tanıtım
- ERKMAN-AKERSON, F. Ve Ozil, Ş. (1998). *Türkçede Niteleme (Sıfat İşlevli Yan Tümceler)*. İstanbul: Simurg Yayıncılık

- ERKMAN-AKERSON, F. (2000). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Multilingual.
- GENCAN, T.N. (1992). *Dilbilgisi Lise I-II-III* (27. Basım). İstanbul: Kanaat Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2007). *Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- HUBER, E. (2008). *Dilbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual.
- KAHRAMAN, T. (1999) Çağdaş Türkiye Türkçesinde Ad Çekimi Eklerinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri. *Türk Gramerinin Sorunları II*. Ankara: TDK Yayınları. 278-297.
- KARAHAN, L. (1999). Yükleme (Accusative) ve İlgi (Genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler. *III. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, 1996-Ankara, 605-611.
- KARAÖRS, M. (2005). Ders Kitaplarındaki Yardımcı Seslerle İlgili Bilgi Yanlışları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 27-36.
- KERİMOĞLU, C. (2008). Türkiye Türkçesi Gramerciliğinde Çokluk ve İstek Kategorileri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5(3),140-155. http://mtahumanity.ankara.edu.tr/V-3Eylul2008/oz5-32008/36_MTAD_53_CKerimoglu.htm (ET: 23.06.2008)
- KOCAMAN, A. (1983). Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler. *TDAY Belleten*, 1980/1981, 81-85.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü* (3. Baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- LYONS, J. (1983). *Kuramsal Dilbilime Giriş*. (Çev. Ahmet Kocaman). Ankara: TDK Yayınları.
- TOKLU, M.O. (2003). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- UĞURLU, M. (2003). Türkiye Türkçesinde Bakış (Aspektotempora). *Türkbilig* 2003/5, 124-133.
- UZUN, N. E. (2000). *Ana Çizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.
- UZUN, N.E. (2004). *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*. İstanbul: Multilingual.
- UZUN, N.E. (2006a). *Biçimbilim Temel Kavramlar*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- UZUN, N.E. (2006b). Biçimbilim. *Dilbilim Temel Kavramlar Sorunlar Tartışmalar*. A. Kocaman (Yay. Haz.). Ankara: Dil Derneği Yayınları, 43-62.
- ÜSTÜNOVA, K. (2007). Yalın Durum Karmaşası. *Türkoloji Araştırmaları/TurkishStudies*,2(2),736-748. <http://turkishstu.dies.net/sayilar/sayi4/%C3%BCst%C3%BCnovakerime.pdf> (ET: 21.04. 2008).

-
- ÜSTÜNOVA, K. (2008). *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- VARDAR, B. (1998). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. İstanbul: Multilingual.
- VARDAR, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- VENDRYES, J. V. (2001). *Dil ve Düşünce*, (Çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual.
- YILMAZ, E. (2007). Tarihsel Sesbilgisi ve Biçimbilgisi Araştırmalarının Dilbilim Çalışmalarına Olası Katkıları ve Terimler Üzerine Birkaç Söz. *Erdem*, 48, 203-220.
- YÜKSEL, S. (2006). *Türkçede Biçim ve Cümle Dersleri*. İstanbul: Multilingual

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011